

Внутрішня політика урядів Маргарет Тетчер в англомовних джерелах та літературі

Вікторія Пунько, Донецький національний університет імені Василя Стуса

У статті систематизуються й аналізуються основні групи історичних джерел та наукової й науково-публіцистичної літератури про теоретичні та практичні засади неоконсерватизму, його британської моделі – «тетчеризму» – упродовж 1979–1990 рр.; про методи, інструменти й результати роботи уряду Маргарет Тетчер у реалізації засад соціальної та економічної політики та про подальші перспективи дослідження проблеми. Використано й проаналізовано різножанрові історичні джерела та літературу англомовного походження: мемуари, інтерв'ю та промови, партійні та програмні документи, пресову інформацію, колективні та індивідуальні монографічні роботи, наукові статті та розвідки, історичні нариси, політичні біографії, інтернет-ресурси тощо. Критичний аналіз історичних джерел, наукової та публіцистичної літератури здійснено за принципом об'єктивності. Шляхом синтезу історичного, порівняльно-соціологічного та проблемно-хронологічного методів уперше у вітчизняній історіографії зроблено спробу комплексного аналізу історичних джерел й наукових робіт з проблематики економічної та соціальної політики очолюваних М.Тетчер неоконсервативних урядів. З'ясовано на базі вивчення наукових здобутків англомовних науковців соціальні, економічні, політичні та ідеологічні чинники, що зумовили поворот британської консервативної партії до соціальної проблематики у 80-х рр. XX ст.; окреслено і простежено проблеми, які виникли в контексті реформування британської економіки. Визначено, що серед прогалин, які потребують додаткового наукового осмислення, законодавче забезпечення соціально-економічної політики тетчерівського уряду та уточнення категоріально-понятійного апарату у царині соціальної політики. Уперше у вітчизняній історіографії комплексно узагальнено та систематизовано дані англомовних джерел та літератури про внутрішню політику урядів М. Тетчер. Отримано можливість більш глибокого розуміння особливостей внутрішніх політичних та соціально-економічних процесів, які відбувалися у Великобританії у 1979–1990 рр., ступінь їх відображення в англомовних джерелах та наукових дослідженнях; розширення інформаційної та довідкової бази для написання наукових робіт.

Ключові слова: історіографія, М. Тетчер, тетчеризм, монетаризм, неоконсерватизм, «тетчерівське десятиріччя», приватизація

The domestic policies of the Margaret Thatcher's governments in english language sources and literature

Victoria Punko, Vasyl Stus Donetsk National University

The article systematizes and analyzes the main groups of historical sources and scientific and non-fiction literature on the theoretical and practical principles of neoconservatism, its British model «Thatcherism» during 1979–1990; Margaret Thatcher's methods, tools and results in implementing social and economic policies and further prospects for research. Various types of historiographical sources and literature of English origin were used: memoirs, interviews and speeches, party and program documents, collective and individual monographs, profile articles and intelligence, press information, Internet resources, etcetra have been used. By synthesizing historical, comparative sociological and problem-chronological methods for the first time in the domestic historiography attempts have been made to comprehensively analyze historical sources and scientific works on economic and social policy headed by M. Thatcher of neoconservative governments. Found out on the basis social science studies of social scientists, economic, political and ideological factors that caused the turnaround of the British Conservative Party on social issues in the 80's the years of the twentieth century; outlined and traced the problems encountered

in the context of reforming the British economy. It is determined that among gaps that need further scientific reflection are this legislative support of the social and economic policies of Tetcher's government and clarification of the categorical and conceptual apparatus in the field of social policy. For the first time in national historiography, a comprehensive generalization and systematic data of English sources and literature on internal the policies of the M. Thatcher governments. The opportunity to go deeper understanding the features of internal political and socio-economic processes that took place in the UK in 1979–1990, their degree reflection in English-language sources and research; expansion of information and reference base for scientific writing works.

Keywords: *historiography, M. Thatcher, thatcherism, monetarism, neoconservatism, «the thatcher decade», privatization*

Внутренняя политика правительств Маргарет Тэтчер в англоязычных источниках и литературе

Виктория Пунько, Донецкий национальный университет имени Василя Стуса

В статье систематизируются и анализируются основные группы исторических источников и научной, научно-публицистической литературы о теоретических и практических основах неоконсерватизма, его британской модели – «тэтчеризма» – в течение 1979-1990 гг.; о методах, инструментах и результатах работы правительства Маргарет Тэтчер в реализации принципов социальной и экономической политики и о дальнейших перспективах исследования проблемы. Используются и проанализированы разножанровые исторические источники и литература англоязычного происхождения: мемуары, интервью и речи, партийные и программные документы, прессовая информация, коллективные и индивидуальные монографические работы, научные статьи и разведки, исторические очерки, политические биографии, интернет-ресурсы и тому подобное. Критический анализ исторических источников, научной и публицистической литературы осуществлен по принципу объективности. Путем синтеза исторического, сравнительно-социологического и проблемно-хронологического методов впервые в отечественной историографии предпринята попытка комплексного анализа исторических источников и научных работ по проблематике экономической и социальной политики возглавляемых Тэтчер неоконсервативных правительств. Выяснено на базе изучения научных достижений англоязычных исследователей социальные, экономические, политические и идеологические факторы, обусловившие поворот британской консервативной партии к социальной проблематике в 80-х гг. XX в.; очерчены и прослежены проблемы, которые возникли в контексте реформирования британской экономики. Определено, что среди пробелов, которые требуют дополнительного научного осмысления, законодательное обеспечение социально-экономической политики тэтчеровского правительства и уточнение категориально-понятийного аппарата в области социальной политики. Впервые в отечественной историографии комплексно обобщены и систематизированы данные англоязычных источников и литературы о внутренней политике правительств М. Тэтчер. Получена возможность более глубокого понимания особенностей внутренних политических и социально-экономических процессов, происходивших в Великобритании в 1979-1990 гг., степень их отражение в англоязычных источниках и научных исследованиях; расширение информационной и справочной базы для написания научных работ.

Ключевые слова: *историография, М. Тэтчер, тэтчеризм, монетаризм, неоконсерватизм, «тэтчеровское десятилетие», приватизация*

Постановка проблемы

Протягом багатьох десятиліть консервативній партії Великобританії вдавалось бути класичним прикладом успішної адаптації до мінливого економічного і соціального середовища. У цьому контексті феномен британського консерватизму привертає постійну і підвищену увагу науковців. У зарубіжній історіографії точаться дискусії про масштаби та глибину політичних та соціально-е-

кономічних змін, здійснених консерваторами в 80-х рр. XX ст.

«Тетчерівське десятиріччя», як часто називають у Великобританії роки правління Тетчер, ознаменувалось, на нашу думку, настільки серйозними змінами в економічному і соціально-політичному житті країни, у способі життя британців, що стало сприйматися широкою громадськістю як один із рубіжних періодів еволюційного розвитку британського суспільства.

Актуальність нашого дослідження обумовлюється низкою обставин.

По-перше, тим, що більшість дослідників сходяться на тому, що М. Тетчер здійснила у Великобританії революцію і стала єдиним британським прем'єр-міністром, чие прізвище дало назву британському різновиду неоконсерватизму – тетчеризм. Тому не дивно, що особистість М.Тетчер та її реформаторська діяльність і досі привертає увагу істориків, політологів, журналістів, політиків різних країн. Звідси вивчення різних аспектів трансформації британського суспільства за роки тетчеризму становить істотний науковий та практичний інтерес, особливо для країн, які здійснюють транзит від авторитарних до демократичних систем. У цьому сенсі практику тетчеризму можна певною мірою розцінювати як різновид історичного досвіду, корисного для сучасних державотворчих процесів в Україні. По-друге, у вітчизняній історичній науці відсутні історіографічні дослідження, які узагальнили б та систематизували здобутки британських науковців у царині тетчеризму, його теоретико-методологічних аспектів, господарської та соціальної політики.

Стан наукової розробки теми. Сучасна британська історична література про внутрішню політику Великобританії у 80-х рр. ХХ ст. та тетчеризм як цілісний політичний та соціально-економічний феномен досить розлога. Ця проблематика розглядалася в колективних та індивідуальних монографічних роботах П. Ріддела та Д. Каванаха [24; 25; 20; 21]. Окремі аспекти соціальної політики консервативного уряду вивчав Б. Джессоп [19]. Для британської історіографічної традиції вельми популярною галуззю досліджень є біографія Маргарет Тетчер у контексті епохи, в якій вона жила і яку створювала. У біографічних дослідженнях Огдена Кріса та Хьюго Янга по-новому оцінюється життя та діяльність консервативного лідера, щоправда, на нашу думку, її політичні успіхи дещо перебільшуються [2; 3; 30]. Чимало корисних коментарів щодо процесів суспільно-політичного та соціально-економічного характеру, які тоді відбувалися в країні, можна почерпнути зі шпальт британської та американської періодики [4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16]. Загалом англомовна преса досить послідовно і докладно віддзеркалювала практику тетчеризму та його результати.

Проте ні у вітчизняній, ні у британській історичній літературі нами не виявлено наукової пра-

ці, в якій би комплексно узагальнювались здобутки британських науковців у царині вивчення внутрішньої політики уряду Тетчер. Водночас наявна нині англомовна література та значна кількість різножанрових джерел дозволяють підсумувати здобутки та лакуни британських науковців у досліджуваній нами проблематиці.

Метою статті є комплексне вивчення широкого спектру англомовних історичних джерел, наукової й науково-публіцистичної літератури про внутрішню політику британського уряду Маргарет Тетчер у 1979–1990 рр. та аналіз на цій основі всієї складності й суперечливості оцінок, методів, інструментів й результатів тетчеризму в соціальній та економічній сферах, з'ясування їх об'єктивності і правомірності стосовно предмету дослідження, визначення місця британської історіографії в нормативно-ціннісній системі наукової творчості, відстеження основних концепцій історіографії проблеми.

У нашій науковій розвідці хронологічно охоплені історичні джерела: мемуари, стенограми прес-конференцій, інтерв'ю, промови, офіційні виступи, звіти королівських комісій та урядових комітетів тощо; та наукова література: колективні та індивідуальні монографії, наукові й публіцистичні статті та розвідки, створені як упродовж урядування М.Тетчер, так і після нього, зокрема, найновіші видання ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу

Першу групу проаналізованих нами історичних джерел становлять виступи, доповіді, прес-конференції, інтерв'ю, промови прем'єр-міністра Великої Британії М. Тетчер з 1979 р. до 1990 р., програмні та політичні документи консервативної партії, урядові документи, доповіді королівських комісій й урядових комітетів, законодавчі акти, спогади самої М.Тетчер, мемуари її соратників тощо, які віддзеркалюють широке коло теоретичних проблем неоконсерватизму та напрями його практичної реалізації в соціально-економічне життя Великої Британії [22; 26; 29; 27; 28; 1].

Численні виступи та промови М.Тетчер є надзвичайно важливим джерелом інформації, які містять аргументовані оцінки ситуації та змін, зокрема соціальних, що відбувалися в країні за її урядування [22; 26; 29]. Уряд М. Тетчер висунув неоконсервативну модель соціальної політики. Лейтмотивом цієї групи джерел є такі засади: ліквідація залежності громадян від держави, розвиток приватної ініціативи, формування нової культури ведення бізнесу тощо. В інтерв'ю Цен-

тральному офісу інформації М. Тетчер охарактеризувала соціальну державу: «Люди повинні бути готові взяти особисту відповідальність за своє власне майбутнє. Легко казати, що повинні робити інші люди, набагато важче зробити щось особисто для себе самостійно. Але саме це і є демократія». [29]. Промова Тетчер у Фінчлі (її виборчий округ) дозволяє з'ясувати основні положення тетчеризму: приватне підприємництво є основою будь-якої процвітаючої економіки; свобода, однакові можливості, підтримка малого і середнього бізнесу є головними складовими економічної політики держави; для досягнення економічної стабільності і подолання кризи потрібно, щоб усі працездатні громадяни забезпечували себе самі; держава повинна надавати допомогу винятково непрацездатним верствам населення; втручання держави в приватне життя повинно зводитися до мінімуму; профспілкам надається право захисту інтересів працівників, але вони не повинні утискати інтереси інших верств населення; обмежити право профспілок на страйки, оскільки вони завдають шкоди суспільству [22].

До офіційних документів належать стенограми парламентських дебатів, які дозволяють простежити результати голосування з різних питань, письмові відповіді представників виконавчої влади на запити депутатів парламенту, точку зору уряду і опозиції щодо найважливіших соціально-економічних питань, процедуру ухвалення урядових рішень і законів у різних суспільних сферах [23].

Окрему групу джерел складає мемуарна література. Власні спогади М.Тетчер, перший том яких був опублікований у 1993 р., пропонують її версію діяльності на посаді прем'єр-міністра, бачення історичної ролі неоконсерватизму, теоретичних й практичних засад економічної та соціальної політики її уряду. Властивий Тетчер політичний стиль віддзеркалився в її діяльності як в якості лідера опозиції, так і прем'єр-міністра. Мемуарна спадщина М.Тетчер є серйозним внеском у світове «тетчерознавство» [27; 28]. Світло на роботу тетчерівського уряду в царині соціально-економічного реформування проливають спогади колег Тетчер по тіньовому кабінету і кабінету міністрів, які пропонують набагато ширший, ніж просто біографічний, матеріал, що дозволяє судити про ситуацію в партійних і урядових верхах на найбільш відповідальних етапах діяльності Тетчер, про новації, внесені нею в систему ухвалення вищих політичних рішень [1].

Наступну групу джерел становить британська та американська періодика [4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16]. До газетних жанрів слід віднести замітки, кореспонденції, репортажі, звіти, інтерв'ю, статті (передові, редакційні, пропагандистські тощо), нариси, фейлетони та деякі інші. Вони різняться не лише певними літературно-стилістичними засобами, а й переважанням у них різних шарів інформації. Тому використання пресової інформації у науковому дослідженні вимагає особливої обережності та додаткової перевірки. «The Times» і «Financial Times» оприлюднювали офіційну, тобто урядову, точку зору. На їхніх шпальтах друкувались стенограми парламентських дебатів, виступів М. Тетчер та представників опозиції, аналітичні статті тощо [14; 16]. Також використовувались матеріали (передовиці, аналітичні записки, статистичні відомості, коментарі) газети «Daily Telegraph», що фактично стала органом консервативної партії [8]. Журнал «Politics Today» містить детальний огляд урядової політики та критики опозиційних сил. Журнал «The Economist» відрізняється фундаментальністю, ретельним підбором інформації, достатньою об'єктивністю [9]. У групі пресових матеріалів дещо особіно стоїть збірка інтерв'ю М. Тетчер газеті «The Observer» (1979), яка стосувалася основних проблем тодішніх британських реалій [13].

Серед матеріалів британської преси, яка підтримувала лейбористів, лібералів і соціал-демократів, можна виокремити газети і тижневики «The Gardian», «The Observer», «The New Statesman», «The New Society», «Independent». На їхніх сторінках ми можемо почерпнути точні звіти засідань англійського парламенту та уряду, а також розмаїті статті та коментарі щодо способів та методів реалізації політичних або соціально-економічних реформ [10; 13; 5; 12; 11].

Американський журнал «National Review» та газета «USA Today» містять розлогі статті, які аналізують провідні напрямки тетчеризму, його оцінки та наслідки, порівняльні характеристики тетчеризму та рейганоміки, а також ставлення американського суспільства до М. Тетчер як до людини та політика [4; 15].

В одному з видань британського тижневика «Sunday Times» міститься цікава інформація стосовно формування економічних поглядів лідера консерваторів. Величезна роль у цьому належала теоретикам-основоположникам економічного лібералізму та монетаризму – М. Фрідману, з яким М. Тетчер була особисто знайома, відвідувала

його лекції і захоплювалася його концепцією, та Ф. Хайєку. Наголошується, що Тетчер захопилася знаменитою книгою Ф. Хайєка «Дорога до рабства», хоча не одразу зрозуміла глибину закладених в ній думок. Своє збагнення монетаризму, пише автор статті, Тетчер висловила у виразі: «Економіка – це тільки метод, а мета – зміни в серцях і душах» [7].

Кореспондентка газети «The Telegraph», Алістер Осборн, у своїй статті «Маргарет Тетчер: одна політика, яка призвела до того, що більше 50 компаній були продані або приватизовані» наводить цілу низку статистичних даних у царині приватизації [17]. Свою версію приватизації та її статистику пропонує Кріс Едвардс у статті «Тетчерівська золота спадщина приватизації», де вказує на причини приватизації, детально описує її мету, етапи, методи та наслідки. Оперуючи фактами, К. Едвардс доходить висновку, що М. Тетчер хотіла створити «демократію, яка володіє капіталом», «державу, в якій люди є власниками будинків, мають частку в суспільстві, і в якій в них є багатство, яке можна передати майбутнім поколінням» [18]. Мета приватизації, на думку автора, полягала в тому, щоб «зменшити владу держави і посилити владу народу. Методи приватизації були такими: 1. Уряд проводить перше публічне розміщення всіх або частини акцій компанії, за яким зазвичай настає продаж акцій, які залишилися; 2. Прямий або комерційний продаж, зокрема, продаж компанії іншій приватній компанії шляхом переговорів чи конкурентних торгів; 3. Викуп компанії чи її акцій робітниками або керівництвом. Опираючись на факти, автор дійшов висновку, що саме приватизація найбільше змінила британську економіку та відносини в ній. За прикладом британського прем'єра, більше 100 країн приватизували тисячі державних підприємств. Особливо активно приватизацію проводили Франція, Нова Зеландія та Канада. Естафету перейняли Латинська Америка, Чилі, Мексика і Панама, а згодом і Східна Європа. Як зазначила у своїй автобіографії сама М. Тетчер, приватизація мала вирішальне значення для «ліквідації руйнівних наслідків соціалізму» і «відвоювання території для свободи» [18].

Загалом англійська преса характеризується розмаїттям рубрик, аналітичних статей, коментарів і досить повно та докладно відстежувала практику тетчеризму, його результати в різних суспільних секторах, ставлення різних верств населення до тетчерівських реформ.

Монографічні дослідження британських нау-

ковців, як індивідуальні, так і колективні, становлять для нас особливий інтерес. Примітно, що для англійської історіографії характерне чітке розмежування винятково біографічних робіт і робіт, які аналізують феномен тетчеризму, його практику. Такій спеціалізації притаманні не тільки свої плюси, але й мінуси. Біографічні дослідження переважно сфокусовані на персоні Тетчер, тоді як дослідження практичного тетчеризму мають тенденцію до абстрагування не тільки від особистості лідера партії і прем'єр-міністра, але й від усього її оточення, тієї партійно-політичної боротьби, в якій він зароджувався, зміцнювався і видозмінювався.

Взірцем біографічного жанру є книга відомого британського журналіста і коментатора Бі-Бі-Сі Хьюго Янга «Одна з нас. Політична біографія Маргарет Тетчер» [30]. Це одна із найбільш повних біографій М. Тетчер. Автор по-новому оцінює життя та діяльність консервативного лідера. Х. Янг, говорячи про складові тетчеризму, наголошує на тому, що це «звалище ідей» і воно сформувалося задовго до того, як М. Тетчер прийшла до влади, а з її появою ідеологія лише персоніфікувалася і набула відповідного змісту та форми [30, р. 86]. Автор уникає з'ясування ролі прем'єр-міністра в проведенні соціально-економічних реформ в країні. Проте віддає належне Тетчер у виробленні програми партії і включенні до неї низки гасел соціальної спрямованості, перетворення партії консерваторів у виразницю інтересів нації.

Суттєве значення при вивченні досліджуваної нами проблеми мають роботи одного із біографів Маргарет Тетчер Кріса Огдена. У книгах цього американського журналіста, який довгий час пропрацював у Великобританії, поєднуються елементи біографії, політичного портрета і літопису. В їх центрі – особистість Маргарет Тетчер і глибокий аналіз британських реалій 1979–1990 рр. Автор позитивно ставиться до діяльності британського лідера і наголошує на тому, що М. Тетчер прийшла до влади з чітким наміром: змінити Британію, перетворити її із суспільства споживацтва в самодостатнє, ініціативне [2, с. 513]. На його думку, через тетчеризм Британія перестала бути «хворою людиною Європи». Однак, як і будь-якому біографу, Огдену властиве деяке перебільшення як особистих якостей Тетчер, так і її успіхів на британській політичній й соціально-економічній ниві [1; 2].

Внутрішня політика уряду Тетчер аналізується в роботах відомого британського політолога Деніса Каванаха. Автор системно вивчив етапи її політичної кар'єри, основні віхи життя і внутрішньополітичне становище, на тлі якого протікала діяльність лідера торі. Аргументовано підійшов Каванах до вивчення тетчерівських реформ. Крім безпосереднього відображення й аналізу змісту проведених урядом заходів, автор звернув увагу на супутні їм процеси: міжпартійну боротьбу щодо різних соціальних питань, значення особистісного фактора лідера консервативної партії в ухваленні тих чи інших рішень, закулісні інтриги навколо законопроектів [20; 21].

У праці «Ефект тетчеризму» (під редакцією Д. Каванаха) розглядається вплив політики Тетчер на різні суспільні сфери: освіту, місцеве самоврядування, профспілки, консервативну партію, політичну опозицію та ін. Наголошується на тому, що політика «залізної леді» Великобританії викликала наприкінці її урядування невдоволення не тільки в опозиціонерів, а й у членів її власної партії. Рейтинг Маргарет Тетчер впав до рекордно низьких показників [21, р. 104]. Але це не завадило прем'єру йти до своєї мети, повернути популярність і вивести Британію з кризи. Автори констатують, що значна увага консерваторів була приділена питанням професійної підготовки молоді. Цьому сприяла зростаюча потреба економіки в кваліфікованій робочій силі. У зв'язку з цим була реформована система професійної підготовки, яка в підсумку стала більш гнучкою. Кожен випускник школи отримав право на перепідготовку. Державні витрати на утримання цієї системи перевищили 1 млрд. ф. ст. на рік [21, р. 187]. Дослідники визнають, що за урядування Тетчер у британській економіці відбулися глобальні зміни, однак деякі із них вважають, що ці реформи назріли історично і були б реалізовані будь-яким іншим урядом.

Окремі аспекти соціальної політики консервативного уряду вивчались у колективній праці «Тетчеризм: казка про дві нації» (під редакцією Б. Джессопа). Новизною є те, що досліджено процес створення законодавчої бази реформування в галузі охорони здоров'я, освіти, житлової політики, пропонується правова характеристика ухвалених законів. Це те, що відсутнє в інших працях британських науковців. Збірка наукових статей дає відповідь на питання щодо причин успіху неоконсерваторів. На думку авторів, однією із причин було те, що виникнення

тетчеризму співпало з кризою марксизму, соціалізму та лейбористської ідеї створення держави загального благоденства. Важливо, що у книзі пропонується періодизація тетчеризму: 1) 1968–1979 рр. – виникнення тетчеризму як соціального руху; 2) 1979–1982 рр. – консолідація тетчеризму; 3) після 1982 р. – діяльність консолідованого тетчеризму [19].

Монографічні дослідження П. Ріддела присвячені розгляду та аналізу окремих проблем сфери охорони здоров'я, становища громадян у містах, умов їх життя, феномену «тетчеризму» та «ери Тетчер» [24; 25]. У монографії «Ера Тетчер і її спадщина» автор детально описує процес приватизації і фіксує увагу на тому, що саме приватизація допомогла Британії подолати соціально-економічну кризу. Автор аналізує, як у 1987–1990 рр. була здійснена приватизація різних систем життєзабезпечення населення країни, зокрема систем водопостачання та електроенергетики, управління річковим господарством, аеропортів та особливості цих процесів. Консерватори активно заохочували різні форми залучення населення до власності, однією з яких був активний розпродаж муніципального житла. Статистичні дані аналізованої нами роботи свідчать: до початку 1990-х рр. було приватизовано майже 50 % державного сектору економіки. Загальна сума отриманих коштів від продажу склала 27,5 млрд. ф. ст., що дозволило консерваторам вирішити значну частину бюджетно-фінансових проблем [25, р. 193].

В іншій монографії «Десятиріччя Тетчер: як Британія змінилась протягом 80-х», розглядаючи тетчеризм як своєрідний політичний стиль, П. Ріддел намагався визначити ступінь впливу тетчеризму на всі сфери життя Великобританії. За Рідделом, «тетчеризм – це інстинктивний набір моральних цінностей і підхід до керівництва, а не ідеологія» [24, р. 158]. Британський науковець вважає, що «тетчеризм – особистісний, вельми специфічний підхід до політики, а не ланцюг ідей» [24, р. 2]. Тетчеризм для нього є набором таких моральних цінностей середнього класу і самої М.Тетчер, як: працелюбність, сім'я, патріотизм. Висловлюючи повагу до М.Тетчер, автор вважає, що вона припустилася серйозних помилок у соціальній політиці, що програма загальної приватизації є занадто спрощеною. Науковець наводить дані про те, що державні підприємства іноді працювали ефективніше, ніж приватизовані. Автор відповідає також на запитання: тетчеризм був унікальним явищем лише

для Великобританії чи аналогічні реформи назріли у той період в більшості країн. Він дійшов висновку, що тетчеризм у тих чи інших формах реалізовувався у 1980-х рр. і в інших країнах.

Висновки

Підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що в різножанрових англомовних джерелах та науковій літературі проблематика внутрішньої політики урядів М. Тетчер досліджена досить репрезентативно. Історіографічний аналіз здобутків британської наукової й науково-публіцистичної літератури, використання й систематизація історичних джерел, пресової інформації дозволяють з'ясувати соціальні, економічні, політичні та ідеологічні чинники, що зумовили поворот британської консервативної партії до соціальної проблематики у 80-х рр. ХХ ст.; окреслити і простежити проблеми, які виникли в контексті реформування британської економіки; дослідити особливості «феномену тетчеризму» та внесок М. Тетчер в його теорію та практику.

Перспективи подальшого опрацювання проблеми

Попри це, можемо окреслити напрямки подальших досліджень задля заповнення наявних лакун у британській історіографії тетчеризму. Подальших наукових пошуків потребує визначення чітких параметрів соціальної моделі тетчеризму, її складових, уточнення категоріально-понятійного апарату у царині соціальної політики. Серед прогалин, які потребують додаткового наукового осмислення, законодавче забезпечення соціально-економічної політики тетчерівського уряду. Цікавим напрямком подальшого розвитку історіографії тетчеризму в економічній царині стали б дослідження структури національної промисловості після тетчерівських реформ. Практично відсутні наукові розвідки про особливості діяльності тетчерівського уряду в аграрній сфері. Детальнішого аналізу потребує проблематика системи контролю за приватизаційними процесами, діяльності наглядових рад та засади участі у них як держави, так і громадськості.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Воспоминания о Мэгни. Портрет Маргарэт Тэтчер / пер. с англ.; сост. Дейл Изън. Киев : Знання-Прес, 2003. 349 с.
2. Огден К. Маргарет Тэтчер: Женщина у власти. Портрет человека и политика. Москва : Новості, 1992. 544 с.
3. Огден К. Мэгни. Интимный портрет женщины у власти. Иностранная литература. Москва : Известия. 1991. № 4. С.125–226.
4. National Review. 1979–1990, 2013.
5. New Statesman. 1979–1989.
6. Sunday Telegraph. 1983–1989.
7. Sunday Times. 1981, May 3.
8. The Daily Telegraph. 1978, 1981–1989.
9. «The Economist». 1977, 1979–1990.
10. The Guardian. 1981, 1983, 1987–1989.
11. The Independent. 1979–1989.
12. The New Society. 1979–1989.
13. The Observer. 1970, 1974, 1979–1989; 2013.
14. The Times. 1976, 1978–1990, 2013.
15. USA Today». 1982–1990, 2013.
16. The Financial Times. 1982, 1984–1989.
17. Alistair Osborne. Margaret Thatcher: one policy that led to more than 50 companies being sold or privatised. 2013. URL: https://www.telegraph.co.uk/finance/comment/Alistair_osborne/9980292/Margaret-Thatcher-one-policy-that-led-to-more-than-50-companies-being-sold-or-privatised.html.
18. Chris Edwards. Thatcher's golden legacy of privatisation. 2017. URL: <https://capx.co/thatchers-golden-legacy-of-privatisation/>.
19. Jessop B. Thatcherism. A tale of two nations. Cambridge, 1988. 219 p.
20. Kavanagh D. Thatcherism and British politics: The end of consensus? 2ed. Oxford etc: Oxford univ. press, 1990. 352 p.
21. Kavanagh D. The Thatcher Effect. Oxford, 1989. 355 p.
22. Margaret Thatcher. Speech in Finchley. 1979. URL: <http://www.margaretthatcher.org/document/104002>.
23. Parliamentary debates. House of Commons. Hansard. London, 1979–83. Vols. 968–1000; 1–40.
24. Riddell P. The Thatcher Decade: How Britain has changed during the 80's. Oxford, 1989. 208 p.
25. Riddell P. The Thatcher Era and Its Legacy. Oxford : Clarendon Press, 1991. 231 p.
26. Thatcher M. The collected speeches. New-York : HarperCollins, 1998. 688 p.
27. Thatcher M. The Downing street years. London : HarperCollins, 1993. 912 p.
28. Thatcher M. The Path to Power. New-York : HarperCollins, 1995. 656 p.
29. Thatcher M. Interview for Central Office of Information. 1991. URL: <http://www.margaretthatcher.org/document/104202>.
30. Young H. One of Us. The political biography of Margaret Thatcher. London, 1989. 570 p.

REFERENCES

1. Dejl, Iejn (Ed., Trans.). (2003). *Vospominaniya o Meggi. Portret M. Tetcher [Memories of Maggie: A Portrait of Margaret Thatcher]*. Kyiv: Znannya-Pres [in Russian].
2. Ohden, K. (1992). *Margaret Tetcher: Zhenshina u vlasti. Portret cheloveka i politika. [Margaret Thatcher: Woman in Power. Portrait of a man and a politician.]*. Moskva: Novosti [in Russian].
3. Ohden, K. (1991). Meggi. Intimnij portretret zhenshiny u vlasti. [Maggie. An intimate portrait of a woman in power.]. *Inostrannaya literatura – Foreign literature*, 4, 125-226 . Moskva: Izvestiya [in Russian].
4. National Review. 1979–1990, 2013.
5. New Statesman. 1979–1989.
6. Sunday Telegraph. 1983–1989.
7. Sunday Times. 1981, May 3.
8. The Daily Telegraph. 1978, 1981–1989.
9. «The Economist. 1977, 1979–1990.
10. The Guardian. 1981, 1983, 1987–1989.
11. The Independent. 1979–1989.
12. The New Society. 1979–1989.
13. The Observer. 1970, 1974, 1979–1989; 2013.
14. The Times. 1976, 1978–1990, 2013.
15. USA Today». 1982–1990, 2013.
16. The Financial Times. 1982, 1984-1989.
17. Osborne, Alistair. (2013). *Margaret Thatcher: one policy that led to more than 50 companies being sold or privatised*. Retrieved from https://www.telegraph.co.uk/finance/comment/Alistair_osborne/9980292/Margaret-Thatcher-one-policy-that-led-to-more-than-50-companies-being-sold-or-privatised.html.
18. Edwards, Chris. (2017). *Thatcher's golden legacy of privatisation*. Retrieved from <https://capx.co/thatchers-golden-legacy-of-privatisation/>.
19. Jessop, B. (1988). *Thatcherism. A tale of two nations*. Cambridge.
20. Kavanagh, D. (1990). *Thatcherism and British politics: The end of consensus?* (2ed.). Oxford etc: Oxford univ. press.
21. Kavanagh, D. (1989). *The Thatcher Effect*. Oxford.
22. Thatcher, Margaret. (1979). *Speech in Finchley*. Retrieved from <http://www.margaretthatcher.org/document/104002>.
23. Parliamentary debates. House of Commons. Hansard. London, 1979–83, Vols. 968 –1000; 1–40.
24. Riddell, P. (1989). *The Thatcher Decade: How Britain has changed during the 80's*. Oxford.
25. Riddell, P. (1991). *The Thatcher Era and Its Legacy*. Oxford: Clarendon Press.
26. Thatcher, M. 1998). *The collected speeches*. New-York: HarperCollins
27. Thatcher, M. (1993). *The Downing street years*. London.
28. Thatcher, M. (1995). *The Path to Power*. New-York: HarperCollins.
29. Thatcher, M. (1995). *Interview for Central Office of Information*. Retrieved from <http://www.margaretthatcher.org/document/104202>.
30. Young, H. (1989). *One of Us. The political biography of Margaret Thatcher*. London.

Пунько Вікторія Михайлівна

Аспірантка

Донецький національний університет імені

Василя Стуса

21000, Вінниця, вул. 600-річчя, 21

Email: v.punko@donnu.edu.ua

Punko Victoria

Ph.D. Student

Vasyl Stus Donetsk National University

21, 600th str., Vinnitsa, 21000, Ukraine

Цитування: Пунько В. М. Внутрішня політика урядів Маргарет Тетчер в англomовних джерелах та літературі. Науково-теоретичний альманах «Грані». 2019. Т. 22, № 9-10. С.44-51.

Citation: Punko, V.M. (2019). Vnutrishnia polityka uriadiv Marharet Tetcher v anhlomovnykh dzherelakh ta literaturi [The domestic policies of the Margaret Thatcher's governments in english language sources and literature]. *Scientific and theoretical almanac «Grani», 22 (9-10), 44-51.*

Стаття надійшла / Article arrived: 20.08.2019

Схвалено до друку / Accepted: 17.09.2019